

W.F. Hermans is niet met Helena naar bed geweest

Herodotus geactualiseerd in *Periander*

Voor een auteur die vond dat literatuur ouder dan 150 jaar niet meer toegankelijk is en die van mening was dat de reputatie van de *Illias* en *Odyssee* kunstmatig in stand wordt gehouden, is het op zijn minst opvallend dat hij een televisiespel heeft geschreven gebaseerd op Herodotus' *Historiën*. In 1973 ging Willem Frederik Hermans (1921-1995) namelijk in op het verzoek van de VPRO een televisiespel te schrijven naar gegevens uit Herodotus' *Historiën*. De vijf verschillende afleveringen van de Herodotus-serie - naast Hermans was ook aan Jan Blokker, Harry Mulisch, Dimitri Frenkel Frank en Cees Nooteboom gevraagd een bijdrage te leveren - werden bijna unaniem door de televisiecritici de grond ingeboord. Hermans' bijdrage *Periander* werd in een low-budget bewerking van en onder de regie van Ruud van Hemert uitgezonden op dinsdag 21 januari 1975. Deze televisie-uitzending week sterk af van wat Hermans geschreven had, wat controleerbaar is doordat de tekst in november gepubliceerd was door De Bezige Bij. Bovendien liet Hermans zich in *Boze brieven van Bijkaart* en in een interview met Iwan Sitniakowsky in niet mis te verstane woorden uit over de bewerking door Van Hemert.¹ Deze had naar zijn eigen zeggen de 'ergste reactionaire uitspraken' van Hermans eruit gelaten. Gezien de thematiek van het stuk is begrijpelijk waarom Hermans dit kwetste, maar het gaat hier niet om de vergelijking van de televisie-uitzending en het boek, maar om de thematische verwerking van de klassieke bronnen. Ooit studeerde ik immers af op WFH en de klassieke oudheid.

Mijn uitgangspunt is dat Hermans' eigen motieven en thematiek er de oorzaak van zijn dat gedurende het schrijfproces als vanzelf de stof uit de klassieke oudheid opdoemt en hij die vervolgens uitwerkte (of niet). Hermans' personages zijn geen psychologische portretten van herkenbare personen, maar personificaties van aspecten van het menselijk bestaan zoals dat in diepste wezen is. Daardoor lijken de thema's uit de klassieke literatuur zich als vanzelf aan te dienen, ook als de schrijver er niet op verdacht is. Volgens mij gaat dit op voor Orpheus en Euridice in *Au pair* (1989), Helena van Troje in *Homme's Hoest* (1980), Damocles in *De donkere kamer van Damokles* (1958), Aeneas in *Nooit meer slapen* (1966) en de Griekse filosoof Diogenes in het verhaal 'De blinde fotograaf' (*Een landingspoging op Newfoundland en andere verhalen*, 1957). Zelfs voor het drama *Periander* gaat deze redenering op, hoewel Hermans in opdracht naar de gegevens uit Herodotus' *Historiën* schreef. Hij heeft voor alles Herodotus aangepast aan zijn persoonlijke mythologie.

Volgens Hermans kun je als auteur de hoop en ambitie om iets te schrijven dat nog niet eerder is geschreven alleen uit jezelf halen: 'Dat kun je niet halen door een boek over de geschiedenis van Troje te lezen en daar dan een roman uit te brouwen. Wel misschien als je daar een heel bijzondere relatie mee hebt, als je met Helena naar bed bent geweest zoals Roland Holst, maar dat is iets anders - ik ben niet met Helena naar bed geweest.'² Hoewel hij zijn schrijfproces dus niet via de weg van de antieke lectuur bewandelde, had hij door zijn gymnasiale opleiding kennis van de klassieke taal- en letterkunde. Hij kreeg op het Barleuasgymnasium Grieks en Latijn van een 'soort manwijf met een baard en een zware stem' en haalde minimale cijfers voor beide vakken. Zij was dan ook helemaal niet over hem te spreken: 'Maar jij moet geen boekjes lezen; jij moet Xenophon vertalen!'³

Om Herodotus als bron te kunnen gebruiken voor zijn televisiespel hoefde Hermans niet te vertalen, want hij had de vertaling van Onno Damsté tot zijn beschikking.⁴ Daarnaast

gebruikte hij Diogenes Laërtius *Lives of eminent Philosophers* en Archer Taylor, *The literary Riddle before 1600* als bronnen.⁵

Onvertaalde citaten

Hermans hoefde zich niet om de historische betrouwbaarheid van zijn televisiespel te bekommeren en zoals hier zal blijken, heeft hij dat ook niet gedaan. Hermans heeft de verhaalkern zoals hij die putte uit Herodotus en Diogenes Laërtius vrijwel geheel intact gelaten, al deed hij natuurlijk meer dan 'het vaardig in de dialogovorm omzetten' zoals Verhaar het noemde.⁶ Brokstukken Herodotus, soms letterlijk gehandhaafd, zijn anders gearrangeerd en gelardeerd met een aantal slogan-achtige uitspraken van Periander afkomstig uit Diogenes Laërtius. Bij deze Griekse citaten annex uitspraken merkt Hermans in een voetnoot op, dat deze ook op het televisiescherm geprojecteerd zouden moeten worden, wat bij de uitzending inderdaad gebeurde: 'Dit is leuk voor de Griekse gastarbeiders, die waarschijnlijk moeite zullen hebben met de Nederlandse uitspraak van het Grieks.'

Een merkwaardig argument, waarvan Van der Paardt (1982) opmerkte dat 'de auteur Hermans meer dan eens bewezen heeft van mystificatie niet afkerig te zijn'⁷ Janssen (1980) merkte op dat de Griekse citaten het stuk een pseudo-authenticiteit verlenen (p.104), maar we kunnen de door Hermans gelegde relatie tussen de spreuken en de in Nederland verblijvende Griekse gastarbeiders beter als een vorm van actualisering zien.⁸ Het ligt voor de hand dat juist Perianders uitspraak over de democratie zo 'leuk' voor Griekse gastarbeiders is, omdat deze anno 1975 nog heel goed wisten wat de dagelijkse praktijk van een onder het mom van democratische beginselen gevoerd tiranniek bewind, betekende. Even goed wisten zij welke baat zij bij een echte democratie als de Nederlandse hadden: ze mochten bij gratie van de democratie hun arbeid in dienst stellen van dezelfde democratie. Dat laatste is voor hen niet meer dan een rechtvaardiging à la Periander. Een gedachte die in Hermans' stuk trouwens door Perianders raadsheer letterlijk wordt verwoord:

't Zou onrechtvaardig zijn de rijke ondernemers veel slaven toe te staan ten nadele van de kleine ondernemers die niet zoveel gastarbeiders kunnen betalen. (...) Periander is rechtvaardig. Hij heeft daar een eind aan gemaakt (pp.71-72).

Niet toevallig hanteert de raadsheer de term 'gastarbeiders' als synoniem voor 'slaven'. Ons lezers wordt gesuggereerd dat voor Griekse gastarbeiders de verschillen tussen tirannie en democratie nogal betrekkelijk zijn.

Actualisering

In een regie-aanwijzing treffen we later nog een vorm van actualisering. De oude Periander spreekt het volk toe (pp.81-83) en Hermans vergelijkt de tiran op dat moment met een Amerikaanse president, die zich laat fotograferen als hij de verkiezingen heeft gewonnen. De situatie doet sowieso denken aan de praktijken van Amerikaanse evangelisten die hun wijsheden aan de man brengen. Periander verkoopt in de genoemde scène zijn 'wijsheden, die de vrucht van een geheel leven vol opoffering betekenen', die 'richting kunnen geven aan uw leven', die 'steun verschaffen bij tegenslag en moeilijkheden' - die bol staan van de hypocrisie - maar die door het verzamelde volk beloond worden met 'oorverdovende ovaties' (p.83). Zijn Griekse leuzen worden hierbij door de raadsheer dreunend van een simultaanvertaling voorzien en zoals een evangelist weet Periander heel goed hoe hij de bovenaardse machten voor eigen gebruik moet aanwenden. Zijn bevelen, vermeldt hij met trots, zijn hem door de godheid zelf ingegeven: 'Ik ben het die de boodschap van de godheid over heb gebracht. Niet

ik heb bevolen, maar de godheid door mijn mond' (p.19).

Deze woorden dienen we met een korrel zout te nemen, blijkt na de besproken scène, als Periander zijn goddelijke inspiratiebron reduceert tot aardse proporties:

Het noodlot bestaat niet en het zijn niet de goden die de wereld maken maar de mensen. Ongelukkig hij die naar de praatjes van het orakel van Delphi luistert. Wat zouden die voorspellingen ook anders kunnen zijn dan wat ze nu eenmaal zijn: het geraaskal van een bedwelmde oude heks? (p.84).

Een even opmerkelijke wijsheid die niet authentiek van Periander afkomstig is en die niet voor het volk bestemd is, maar voor het minstens even cynische heerschap dat zijn raadsheer is. De uitspraak had van Hermans zelf kunnen zijn, als we de vergelijking trekken met zijn uitspraken over het noodlot en het fenomeen orakel.^{7#}

Ondertussen heeft de lezer tijdens de behandelde toespraak opnieuw een actualisering aangetroffen, want in de toegesproken menigte valt vooral de 'marxistische fractie' op. Allereerst opvallend, omdat wederom de grenzen van het gecreëerde fictionele kader overschreden worden, maar toch ook vanwege haar gedrag. Waar namelijk de rest van de menigte stil valt na Perianders spreuk 'Doe nooit iets voor geld', beloont de marxistische fractie de spreker voor deze raad met een zwak hoeraatje. Kennelijk waren de marxisten ten tijde van Periander nog dommer dan de rest van de menigte, maar daarover later meer.

Vertaalde citaten

Naast onvertaalde citaten treffen we ook vertaalde citaten aan, volgens leesaanwijzingen van de auteur aangegeven met aanhalingstekens. Vanwaar deze inconsequentie? In 'Vooraf' bij *Het sadistische universum 1* (1964) merkte Hermans immers op, dat hij geen voorstander is van het onvertaald citeren, want buitenlandse schrijvers worden vaak in de oorspronkelijke taal geciteerd 'omdat het dan veel mooier klinkt' (p.[7]). Daarom paste hij een andere werkwijze toe: 'citaten uit buitenlandse schrijvers heb ik grotendeels in het Nederlands vertaald om ze niet mooier te laten lijken dan ze zijn' (p.[7]). Waarom de authentieke uitspraken van Periander dan wel in het Grieks geciteerd? Het simpele antwoord luidt: om de uitspraken mooier te laten lijken dan ze zijn. Want de fraai klinkende, erudiet aandoende, diepzinnige spreuken van Periander worden geenszins geciteerd om hun wijsheid en waarachtigheid.

In de eerste plaats zijn de uitspraken dikwijls zodanig gearrangeerd dat hun onderlinge tegenstrijdigheid wel moet opvallen. De uitspraak: 'De heer die veilig wil zijn, moet rekenen op trouw, niet op wapenen' (p.22) is niet te rijmen met de daarop volgende uitspraak 'Ik straf niet alleen de overtreder, maar ook hem die op het punt staat een overtreding te begaan' (p.22) en anders is hij wel in tegenstrijd met 'De heerser vertrouwt zelfs zijn vrienden niet' (p.90). De uitspraken zijn desgewenst tegen elkaar inwisselbaar en wat te denken van Perianders antwoord op de vraag, waarom hij de tirannie niet opgeheven heeft: 'Omdat het even gevaarlijk is vrijwillig terug te trekken als zich te laten beroven (pp.92-93).'

In de tweede plaats wijkt Periander wat betreft zijn daden niet alleen naar believen af van zijn eigen stelregels, maar geeft hij zonder blikken of blozen toe, zijn retorische *dicta* uitsluitend te gebruiken om de mensen te misleiden. Dus geldt: hoe mooier hoe beter. Deze gang van zaken komt duidelijk aan het licht als Kypselos zich afvraagt of democratie inderdaad beter is dan tirannie. Daarop antwoordt Periander: 'Dat zal geen mens ooit weten. Maar dat het beter

is het onder alle omstandigheden te beweren, staat vast. Want de meeste mensen zijn dom' (p.34). De reactie van Kypselos, dat dit de mensen in de war zal brengen, doet Periander opmerken: 'De mensen zijn niets liever dan in de war' (p.34).

De Periander van Hermans kent dus de wijsheden die hij verkondigt zelf geen enkele waarde toe als praktische leefregels in zijn politieke - of privé-leven. Zo geldt de spreuk 'Verraad geen geheimen' (p.36) uiteraard niet Kypselos, als Periander wil weten wat opa Prokles zijn kleinzoons heeft verteld. De gebruikswaarde van zijn ethische aforismen schuilt voor Periander uitsluitend in de mogelijkheid er de mensen mee te bedriegen, omdat de mensen nu eenmaal, naar zijn zeggen, graag op deze manier bedrogen willen worden. Een denkwijze, die gezien de extatische toejuichingen van de menigte, dicht bij de waarheid ligt. Hoe dat in de klassieke oudheid gezien werd, valt niet op te maken uit de beschikbare gegevens. Diogenes Laërtius (eerste helft derde eeuw na Christus) schaarde Periander bij de wijzen van het oude Griekenland. Terwijl Periander volgens Plato (427-347 v C), door Hermans in navolging van Popper als aartsvader van het fascisme beschouwd, niet op de lijst van de zeven wijzen thuis hoort.

Samenvattend mogen we concluderen dat de door Hermans gebruikte Periander-citaten uit Diogenes Laërtius door de manier ook waarop ze geactualiseerd worden, suggereren dat dergelijke wijsheden door op macht beluste, tirannieke volksmenners gehanteerd worden om er mensen zand mee in de ogen te strooien en dat ze onderstrepen dat zulke middelen van alle tijden zijn. Echter, nergens wordt gepoogd een historische realiteit op te roepen die een betrouwbare indruk maakt. Integendeel de diverse actualiseringën reduceren ook de voorchristelijke Griekse realiteit tot een aanfluiting, waarmee de functie van de grondtekst naar alle waarschijnlijkheid vernietigd wordt, daar Periander tot de zeven wijste Grieken werd gerekend.

Creatieve imitatio

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn geworden dat Hermans de aan zijn bronnen ontleende gegevens, zelfs waar die letterlijk overgenomen zijn, op een geheel eigen wijze in de tekst heeft geïntegreerd en wel zodanig, dat die ontleningen ondergeschikt gemaakt zijn aan de in het stuk aangesneden thematiek. Daarbij heeft Hermans zijn bronnen aangevuld met eigen vindingen.

Allereerst voegt Hermans een aantal nieuwe personages toe, onder wie de oude kindermeid van Lykofron, tot wie deze zijn toevlucht neemt als hij het paleis is uitgezet. Verder treedt een dorpsidioot op, die de geschiedenis van het vorstenhuis van Korinthe uit de doeken doet en kennelijk *Historiën V*, vs.92 goed kent (pp.60-61).⁸ Op Kerkyra (Korfoe) krijgt Lykofron gezelschap van een drietal vrienden, Atys, Kallias en Theron, die in Hermans' versie van het verhaal de rol van bewoners van Kerkyra vervullen en hem dan ook uiteindelijk doodslaan. De drie namen zijn afkomstig uit het register van Damsté. Tot slot voegt Hermans de halfzuster Gorgo van Lykofron aan het gebeuren toe, terwijl in Herodotus alleen sprake is van een dochter van Periander.

Met deze toevoegingen en kleine veranderingen heeft Hermans de oorspronkelijke thematiek, volgens Van Groningen (1959) samengevat 'als botsing tussen karakterloze vader en standvastige zoon' (p.228), verlaten en doorgetrokken naar zijn geheel eigen thematiek.

Van Lykofron tot Periander

In *Periander* zijn aanwijzingen te vinden, waaruit blijkt dat het conflict tussen vader en zoon gezien moet worden tegen de achtergrond van Lykofrons fixatie op zijn moeder Melissa. Een eerste aanduiding in die richting vormt Lykofrons besluit om, als hij het paleis is uitgezet, bij

zijn vroegere kindermeid, plaatsvervangster van de moeder, bescherming te zoeken. Deze houdt hem voor: 'Je kan toch niet je hele leven er vandoor gaan naar je oude kindermeid, als er moeilijkheden met je vader zijn?', waarop Lykofron antwoordt: 'Waar moet ik dan naar toe als ik geen moeder heb?' (p.37)

Janssen (1980) en Keyzers (1975) wijzen op enkele onmiskenbare Hamlet-reminiscenties: de geestverschijning van de vermoorde aan het begin van het stuk (in *Hamlet* de vader, in *Periander* de moeder); de door en door corrupte raadsheer, die als pendant kan gelden van Polonius; en de dorpsidioot, die allerm minst idioot is en net zo gevat als de doodgraver in het stuk van Shakespeare. Deze Hamlet-verwijzingen zijn geenszins complicerende, hoewel Hamlet de dood van zijn vader moet wreken en niet, zoals Lykofron, geconfronteerd wordt met het raadsel van de dood van zijn moeder. Door verschillende onderzoekers van het stuk van Shakespeare is er namelijk op gewezen, dat Hamlets wraak in wezen een versluiering is van de wezenlijke problematiek van de verdrongen behoefte om de vader te doden (zijn oom is zijn tweede vader), om diens plaats bij de moeder in te nemen. Via de Hamlet-reminiscenties in *Periander* wordt derhalve doorverwezen naar Oedipus die, net als Lykofron, zo goed was in het oplossen van raadsels, maar die aan het raadsel van zijn leven te gronde ging.

Zoals voor Oedipus het oplossen van het raadsel omtrent de dood van zijn vader zijn ondergang betekent, zo vindt ook Lykofron zijn einde met de oplossing van het raadsel aangaande de dood van zijn moeder. Het oplossen van de raadsels is voor Lykofron meer dan een spelletje, wat blijkt uit de ('bijna verbitterde') woorden tot zijn broer:

Ik zou niet willen doodgaan zonder de raadsels om mij heen te hebben opgelost (p.25).

In dit opzicht is hij de tegenpool van Kypselos:

Jij met je raadsels! Jij zoekt overal wat achter (p.27).

Lykofron antwoordt:

Jij niet en daarom zul je nooit wat vinden (p.27).

En in het gesprek met Periander over de raadselachtige dood van zijn moeder bezeugt Kypselos zijn vader:

Maar ik zal niets vragen, vader. Ik hoef het niet te weten. Het was Lykofron die het weten wou. Die wil altijd raadsels oplossen, ik niet. (...) Ik wil niets weten, niets, helemaal niets (p.38).

Kypselos wordt dan ook herhaaldelijk als dom aangemerkt, maar is de raadseloplosser Lykofron zoveel beter?

Lykofron doorziet de grond van zijn haat jegens zijn vader niet. Hij rationaliseert de haat door hem de moord op zijn moeder niet te willen vergeven, in tegenstelling tot zijn moeder: haar schim blijkt verzoend (p.48 en 57). Zijn wraakgevoelens zijn daarmee nutteloos geworden, zoals hij zelf ook beseft:

Ik weet eigenlijk niet wat ik van hem verlang. Nooit kan hij goedmaken wat hij mij heeft aangedaan. Maar het schijnt dat de schim van mijn moeder hem heeft

vergeven. Ook zijn dood zou voor mij van geen nut zijn. Ik weet niet wat ik van hem wil. Misschien wel niets. Hem nooit meer zien, nooit meer een woord tegen hem zeggen! (p.57).

Naast het laten staan van een baard en het gekleed gaan in lompen 'als een hippie' (p.46), is dat doodzwijgen van zijn vader het enige verzet dat hij pleegt. Hij weigert weliswaar de bevelen van zijn vader op te volgen en beklagt zich uitvoerig, maar van een daadwerkelijk handelen om de dood van zijn moeder te wreken, is geen sprake. Hij onderneemt bar weinig, waarin hij ook op Hamlet lijkt. Zelfs het feit dat anderen het slachtoffer worden van zijn houding tegenover Periander, laat hem koud (p.41 en 49). Zelfs zijn grootvader Prokles, waartegen hij eens zei 'Ik houd veel van u (...). U bent alles wat er van mijn moeder over is' (p.26), laat hij afstraffen onder de cynische motivering dat de oude Prokles 'al veel te lang geleefd' heeft (p.43). Desondanks beweert hij niemand in het ongeluk te willen storten door zijn aanwezigheid (p.58).

Klaarblijkelijk kenmerkt Lykofron zich net als zijn vader door een discrepantie tussen woord en daad, waardoor de edele motieven die Lykofron zichzelf voor zijn houding toedicht in een ander daglicht worden geplaatst. Lykofron is dus geen haar beter dan zijn domme broer of zijn vader.

Opmerkelijk in de houding van Lykofron is verder, dat het enige raadsel omtrent de omstandigheden waaronder zijn moeder stierf - het raadsel van Periander, die zijn broden in een koude oven heeft gelegd, door de dorpsdijot aan hem voorgelegd (p.59) - door Lykofron volledig wordt genegeerd. Uiteindelijk zijn het de vrienden op Kerkyra, geschonden door het leven als Lykofron zelf (pp.68-70), die hem confronteren met de betekenis van het raadsel, op het moment dat Lykofron hen wil verlaten om de vacante troon van Periander in te nemen. Zij leggen hem uit dat zijn haat niets anders is dan jaloezie, omdat Periander wel, maar Lykofron niet met zijn moeder heeft geslapen. Die kans had Periander hem ontnomen door Melissa in een vlag van woede te doden, waarna hij haar nog seksueel misbruikte (p.89). Als Lykofrons haat inderdaad uit die onvervulde wens voortkomt, dan lijkt hij inderdaad steeds meer op zijn vader, want volgens Diogenes Laërtius beschuldigt Aristippus Periander van incest met zijn moeder Krateia.

Of de drie vrienden, Kallias (aan één oog blind), Atys (hinkend door een vergroeiing aan zijn been) en Theron (spraakgebrek vanwege een hazelip), zuiver op de graat zijn, is de vraag. Enerzijds kampen zij waarschijnlijk met een zelfde vaderhaat gezien hun handicaps, anderzijds kan erop gewezen worden dat de vrienden zelf seksueel geïnteresseerd in Lykofron lijken te zijn. Periander noemt hen 'die troep flikkers' (p.78), ze zeggen Lykofron niet te laten gaan (p.89) en Theron kan hem niet missen (p.91). De woorden van de drie vrienden zouden derhalve even goed uit jaloezie voort kunnen komen.

Lykofron heeft ondertussen een ander motief voor zijn onverzoenlijkheid gevonden, nu is zijn verzet een roep om vrijheid geworden, het verzet van een democraat tegen het bloeddorstige bewind van een tiran. Hij zal naar Korinthe gaan om de democratie te herstellen door zijn vader op te volgen (p.85), wat een uitzonderlijke handeling zou zijn, want volgens de toelichting bij het lemma Tyran(nis) in Herodotus, wordt een tyran slechts zelden door zijn zoon opgevolgd. Lykofron wil, naar eigen zeggen gedreven door edele en ideële motieven, de lijfspreuk van zijn vader echter tot de zijne maken, maar zoals al eerder gezegd, is hij ook anderszins in de voetsporen van zijn vader getreden. Door de ruiter van Periander, uitgestuurd om Lykofron na zijn verdrijving weer naar het paleis terug te doen keren, wordt opgemerkt dat Lykofron het evenbeeld van zijn harde, meedogenloze vader is (pp.43-44), en ook de officier, de volgende afgezant van Periander, is die gelijkenis in woord en gebaar niet ontgaan (p.49). Zijn halfzuster Gorgo noemt hem 'even wantrouwend als zijn vader' (p.81), en de

vrienden op Kerkyra constateren tenslotte dat Lykofron onder meer 'die autoritaire toon, die ruk met zijn kop', het wantrouwen en de argwanende blik met Periander gemeen heeft (p.86). Steeds vaker ook bedient Lykofron zich van uitspraken, die verdacht veel lijken op de door hem verachte fraaie leuzen van zijn vader (p.43, 85 en 87). Tenslotte merkt Lykofron zelf op

Wat is er voor bijzonder aan als iemand bij het ouder worden in zijn eigen vader verandert? (p.86).

Het lijkt dan al niet meer zo zeker dat zijn heerschappij anders geaard zou zijn dan die van Periander. Blijkens ook zijn weinig overtuigende reactie op de woorden van zijn vriend Kallias, die het regeren bij de gratie van terreur monsterlijk noemt.

De cirkel blijkt rond te zijn. Zolang degenen die op macht belust zijn niet voor de keuze gesteld worden gevreesd of bemind te willen zijn (p.77), kan hun machtsbelustheid nog ingekleed worden met zuivere, vrijheidslievende en democratische beginselen. Als zij eenmaal aan de macht zijn, komt hun weldadigheid en sociale gevoel voort uit eigenwaan en egoïsme. Drukt Lykofron het bovenstaande uit als hij het geld van de vrouw niet aan wil nemen vanwege de beeltenis van zijn vader (p.45)? Periander kent dit mechanisme in ieder geval als geen ander. Opstandige volksredenaars, deelt hij Kypselos mee, zeggen nooit iets anders dan wat hij, Periander, ook al sinds jaar en dag beweert. 'Democratie is beter dan tirannie', bijvoorbeeld (pp.33-34). De vrienden van Lykofron kennen het mechanisme ook, want in hun ogen is hij slechts afgunstig op de macht van zijn vader en komt Lykofrons verachting voor zijn vaders daden niet voort uit liefde voor zijn moeder, maar uit de behoefte de macht van zijn vader te vernietigen (p.65). Hoewel beide beweegredenen om zijn vader te haten dezelfde wortels kunnen hebben, fungeert zijn machtsstreven waarschijnlijk als vermomming van zijn oedipaal conflict. Of zoals Atys zegt: 'Een troon! Dat is nog beter dan de moederschoot!' (p.89).

De onveranderlijke leugenachtigheid

Lykofron blijkt dus even leugenachtig als zijn vader, maar uit het stuk blijkt ook dat zij geen uitzondering zijn; de meeste van de personages zijn leugenachtig. Ieder bedrijft zijn eigen vorm van bedrog. In de eerste plaats natuurlijk Periander, die het volk van Korinthe bedriegt met zijn hypocriete zegswijzen. 'Democratie is mooi, maar de mensen zijn er niet mooi genoeg voor' (p.92) Toch komt ook deze schijnbaar succesvolle tiran tot het inzicht dat zijn leven mislukt is:

Is dit dan de kern van mijn noodlot: dat ik me zelfs van de mensen die ik het meest heb liefgehad altijd moet afvragen of ik er niet beter aan gedaan zou hebben ze te haten? (p.65).

Doof en blind, met pijnlijke voeten (!), volbrengt hij zijn laatste tocht over het water, waarna hij neerslachtig sterft. Zijn opstandige zoon Lykofron vergaat het geen haar beter. Het verschil met Periander ligt hooguit daarin, dat Lykofron zichzelf al evenzeer bedriegt als zijn omgeving. Maar ook hij ontloopt zijn noodlot niet en verwordt volgens Kaleis (1981) van Oedipus tot Laios.⁹ Naast deze grote bedriegers is er op kleinschaliger niveau sprake van bedrog.

De oude Prokles onthult zijn kleinzoons de doodsoorzaak van hun moeder met de nobelste motieven: 'Niet om jullie op te zetten tegen je vader heb ik je dit verteld. Maar om jullie opvoeding te voltoeien' (p.29). Hij wordt door Lykofron doorzien (p.43).

Vervolgens is er Perianders dochter Gorgo, die zich laat gebruiken als lokmiddel om

Lykofron de troon te doen bestijgen. Dit achttienjarige meisje bedient zich vrijwel woordelijk van de argumenten van Periander, maar dat zij wel succes heeft, zal gezocht moeten worden in het feit, dat ook zij als waardig lid van de leugenaarsfamilie meer te bieden heeft dan haar woorden alleen (p.81), wat reeds was voorzien door de raadsheer, die zelf al eerder had getoond in dit opzicht van wanten te weten (p.50). De leugenachtigheid van deze man druipt er vanaf, wanneer hij beweert dat Periander werkelijk meent dat democratie beter is dan tirannie (p.72). En hier voegt hij aan toe: '(...) de meerderheid is op zijn hand, dus is hij een democraat' (p.72). Hij verzwijgt, de waarheid ontrouw, dat de meerderheid een bedrogen meerderheid is en wat het lot van de minderheid is. Ook kan nog gewezen worden op Theron, een van de drie Kretenzische vrienden, die beweert Lykofron niet te kunnen missen (p.91), maar hem wel de hersens inslaat.

Kennelijk is de mens onveranderlijk leugenachtig. De mens en de wereld zijn sowieso onveranderlijk, niet voor niets is de paleiszaal ei-vormig (p.17). Alles wat in deze oervorm zijn oorsprong vormt, ontwikkelt zich nog wel, neemt zelfs een andere vorm aan, maar wordt in wezen niet anders dan het in zijn oervorm al was. De regie-aanwijzing op pagina 17 'De hele atmosfeer is er een van ingehouden gruwel' zou in het licht van die ruimtelijke vormgeving bekeken kunnen worden. Zoals de derde en vierde claus van de eerste scène voor het hele stuk zouden kunnen gelden: 'Je begrijpt niet hoe het mogelijk is (...) Daarom. Vroeg of laat komt het weer terecht' (p.9).

Mijn interpretatie van *Periander* gaat uit van de gedachte dat er wel ontwikkeling is, maar dat die niet fundamenteel, slechts schijnbaar en tijdelijk is. Wat dat betreft is *Periander* een variatie op een bekend Hermansthema, zoals de onderstaande citaten duidelijk maken.¹⁰

Elke maatschappij is leugenachtig, altijd, overal.¹¹

Het enige geluk dat op deze wereld gevonden kan worden is geluk in slavernij. Geluk in vrijheid bestaat niet. Vrijheid is niets. Een van de meest dulle begrippen die de ronde doen. Alle ideologieën waarin vrijheid als een soort concreet goed wordt voorgesteld, nou dat is nonsens voor mij.¹²

Het verschil tussen Links en Rechts is het verschil tussen twee groepen bedriegers, waarvan de een de macht heeft. De andere heeft zelfs dat niet.¹³

Revoluties brengen andere meesters, geen vrijheid.¹⁴

Geen enkele revolutie heeft ooit iets veranderd aan de fundamentele slavernij, geen revolutionaire politicus kan een nieuwe orde scheppen. Er is nog eerder kans dat het de mensen lukt de loop van de planeten te veranderen, want het mechanisme van de sterrenhemel is beter bekend dan dat van de maatschappij.¹⁵

Vanwege de gedachte dat de maatschappij en de mens onveranderlijk zijn, zullen velen het stuk ongeschikt vinden, of hebben gevonden. Het stuk is volgens Hermans dan ook 'niet geschikt voor jeugdige kijkers of soortgelijke aanhangers van Karl Marx' (p.5). Wie meent dat door een revolutie of een klassenstrijd de menselijke slavernij opgeheven kan worden, heeft het mis, want dit televisie-spel suggereert dat het verschil tussen democratie en tirannie betrekkelijk is of, zo men wil, dat de menselijke slavernij nooit geheel op te lossen is.¹⁶

! [In een kader] De geschiedenis van Periander

- ! Afbeelding omslag Periander
- ! Afbeelding uitzending. KIPPA

De geschiedenis van Periander

De combinatie van gegevens uit Herodotus en Diogenes Laërtius levert de hierna beschreven loop der gebeurtenissen.

Nadat Periander zijn vrouw Melissa heeft gedood, stuurt hij zijn zoons Kypselos en Lykofron naar hun grootvader van moederszijde, Prokles, Tiran van Epidaurus. Deze stelt hun de vraag of zij wel weten wie hun moeder heeft gedood. De jongste zoon, Lykofron, maakt hieruit op dat zijn vader zijn moeder heeft vermoord en vat zo'n grote wrok tegen Periander op dat hij bij thuiskomst weigert met zijn vader te communiceren. Periander wordt daarop bijzonder kwaad en stuurt zijn zoon het paleis uit. Als Periander van de 'enigszins onnozele' Kypselos de reden van Lykofrons houding te weten is gekomen, verbiedt hij de inwoners van Korinthe zijn zoon in hun huis op te nemen. Na enkele dagen probeert hij in een gesprek onder vier ogen de jongen van gedachten te doen veranderen. Als dat niet lukt, zet hij Lykofron op de boot naar het onder Korinthische invloed staande eiland Kerkyra (Korfoe) en neemt vervolgens wraak op zijn schoonvader, die tenslotte de veroorzaker van de narigheid is.

Na verloop van jaren voelt Periander zich niet meer in staat om verder te regeren en hij wil dat Lykofron de regering overneemt. Perianders gezant met een verzoek hiertoe, keert onverrichter zake terug. Periander zendt hierop zijn dochter om haar broer tot andere gedachten te brengen, maar deze antwoordt niet naar Korinthe te zullen komen zolang zijn vader daar in leven is. Ten slotte stelt Periander voor om van plaats te ruilen. Lykofron stemt daarmee in, maar wordt door inwoners van Kerkyra, die Periander niet op hun eiland wilden hebben, ter dood gebracht.

Bijlage: De herkomst van de verwijzingen

Onno Damsté is dat boek III, vs.50-53 en boek V, vs.92 (d; e; f; g), waar de Korinthiër Sokles de gevaren van de tirannie illustreert aan de hand van de wandaden van Periander.

- p.9 (scène 1-5): Het verhaal van het zoeken van het wijgeschenk aan de oevers van de Archeron is ontleend aan boek V, vs.92 (g).
- pp.12-22 (scène 4-6): Het verhaal van de dood van Melissa, de necrofilie van Periander en het feest voor de vrouwen ter wille van hun kleren is ontleend aan boek V, vs.92 (g).
- pp.75-76 (scène 32): Het verhaal van Thrasybulus die de bode van Periander meeneemt naar een korenveld is ontleend aan boek V, 92 (f).¹
- pp.78-81 (scène 34): De zuster van Lykofron is ontleend aan boek III, vs.52.
- p.90 (scène 37): De voorspelling van het orakel van Delphi, dat de kleinzonen van Kypselos niet zouden heersen, is ontleend aan boek V, vs.92 (e).
- p.90 (scène 37): Het verstoppert van Kypselos in de meelkist is ontleend aan boek V, vs.92 (d).

Het idee voor een verhaal over de kunstenaar Arioon (pp.73-74, scène 30) is waarschijnlijk ontleend aan Herodotus *Historiën* I, vs.23, maar aangezien het verhaal naar alle waarschijnlijkheid afkomstig is uit Ovidius *Fasti* II, vs.83 e.v. zou ook deze bron gebruikt kunnen zijn. In dat laatste geval heeft Hermans het verhaal ontdaan van de franje.²

Naast Damsté gebruikte Hermans Diogenes Laërtius *Lives of eminent Philosophers* (derde eeuw na Christus) als bron, voornamelijk natuurlijk diens biografie van Periander I, vs.94-100.³

- Gegevens omtrent de dood van Melissa en de familieverhoudingen zijn afkomstig uit I, vs.94.
- p.39 (scène 16): De brief aan Procles over de dood van Melissa is een vertaling van I, vs.100.
- p.64 (scène 26): Perianders eis, dat geen mens mag weten waar hij begraven ligt, is afkomstig uit I, vs.96.
- p.72 (scène 30): Het gegeven dat Periander de landengte van Korinthe laat voorzien van een kanaal is ontleend aan I, vs.99.
- pp.75-76 (scène 32): Het verhaal van Thrasybulus, die de bode van Periander meeneemt naar een korenveld, is ontleend aan I, vs.100.⁴
- p.87 (scène 37): Het verhaal rond Perianders belofte om een gouden standbeeld op te richten na winst op de Olympische spelen is ontleend aan I, vs.96.
- p.89 (scène 37): Het gegeven van de incest met zijn moeder Krateia is ontleend aan I, vs.96. Alwaar gezegd wordt dat dit feit ontleend is aan Aristippus, die dit in het eerste deel van zijn boek *Over weelde in de Oudheid* beweert.
- p.94 (scène 40): De tekst die na afloop op het scherm geprojecteerd moet worden, is een vertaling van een gedeelte van I, vs.95
- De citaten van Periander:

* p.13 - vs.98.

* p.22 (I en III) - vs.98.

* p.22 (II) - vs.97.

* p.34 - vs.97.

* p.35 - vs.97.

* p.72 - vs.97.

* p.82 (I en II) - vs.97.

* p.83 (II en IV) - vs.97.

* p.83 (I en III) - vs.98 Hermans heeft bij het vertalen een komma geplaatst in uitspraak III.

* p.90 - vs.100 uit brief van Thrasybulus aan Periander.⁵

* p.92 - vs.97.

* p.93 - vs.97.

Naast de biografie van Periander gebruikt Hermans op pagina 80 (scène 34) ook een fragment uit de beschrijving van het leven van Solon. Het gaat om een brief van Solon aan Periander, waarin raad gegeven wordt, dit is een letterlijk citaat uit boek I, vs.64.

De raadsels in *Periander* (pp.23-25) zijn afkomstig uit Archer Taylor, *The literary Riddle before 1600*, Berkeley 1948.⁶ zie bijvoorbeeld Het raadsel van de rook is volgens Van der Paardt (1982), p.104 afkomstig uit *Anthologia Graeca* XV, vs.5. Mijn naspeuringen hebben dit echter niet kunnen bevestigen.

¹ Boze brieven van Bijkaart (1977), pp. 147-149. Iwan Sitniakowsky. 'Het brein van W.F. Hermans werkt 24 uur per dag'. In: *De Telegraaf*, 12 september 1975

² Rein Bloem, 'Schrijven vind ik alleen de moeite waard als je de ambitie hebt om iets te schrijven, dat nog niet eerder geschreven is'. In: *Vrij Nederland*, 8 maart 1969

³ M.J.G. de Jong, *De waarheid (?) omtrent Richard Simmillion of de onvoltooide biografie van Willem Frederik Hermans*, Baarn, De Prom, 1986, pp. 100.

⁴ *Hèrodotus' Historiën*, vertaald en ingeleid door Dr. Onno Damsté, Bussum 1968. Getuige de naam van de figuur figuur O. Dapper Dapper in *De God Denkbaar Denkbaar de God en Het Evangelie van O. Dapper Dapper* was fysisch geograaf Hermans waarschijnlijk ook bekend met de zeldzame, eerste Nederlandse Herodotus-vertaling van de geograaf Olfert Dapper (1636-1689): *Herodoot / van Halikarnassus / Negen Boeken der Historien / Gezeght de Musen* (1665).

⁵ Berkeley 1948 Diogenes Laërtius. *Lives of eminent Philosophers*, with an English Translation by R.D. Hicks, M.A., London, 1925. Deze Grieks-Engelse vertaling is mijns inziens wat betreft de klassieke verwijzingen de bron met de grootste invloed op Hermans' oeuvre. Ik vermoed dat Hermans al voordat hij *Periander* schreef dit werk in bezit had, omdat ook citaten van Diogenes van Sinope (*De blinde fotograaf*), Heraclitus (*De zegelring*) en Sokrates (*Het sadistisch universum I*) er uit afkomstig zijn. Bovendien sluit dit boek door zijn canonieke en algemene karakter aan bij Hermans' thematische belangstelling en zijn interesse voor naslagwerken (telefoonboeken, lijsten à la Van der Schaar, etcetera). Zo had hij net als Hugo Claus een driedelig exemplaar van de *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, uitgegeven door William Smith te London in 1844 in zijn bezit.

⁶ H. Verhaar, 'Hermans' diepe gedachten over democratie'. In: *De Nieuwe Linie*, 26-02-1975. (1975)

⁷ Paardt, R. van der. "Oedipus op Korfu. Opmerkingen over Hermans' Periander". In: *Hermeneus* 50 (1978) 3, pp.271-280. Opgenomen in: Idem, *Antieke motieven in de moderne Nederlandse letterkunde. Een eigentijdse odyssee*, pp.46-62. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1982. Onder de titel "W.F. Hermans en de actualiteit van Herodotus: over het televisiespel Periander". pagina 49.

⁸ Janssen, F.A. "Leve de democratie!". In: *De Revisor* 1 (1974) 9/10 (dec), pp.89-93. Herdrukt in: Idem, *Bedriegers en Bedrogenen*, pp.101-108. Amsterdam: De Bezige Bij, 1980. *Leven & Letteren*. Hermans plaatst zijn noot immers bewust pas op pagina 34 en wel bij Perianders adagium: 'Democratie is beter dan tirannie'. Deze uitspraak is ook het motto van het stuk, maar is niet de eerste Griekse spreuk in de tekst, want die treffen we reeds op pagina 22 aan.

⁷ . Cf. interview Janssen & De Vree (1985), de bespreking van *Homme's hoest* (p. 68) en de paragraaf over orakels (p.109).

⁸ . In deze passage over de geschiedenis van Korinthe komen verwijzingen naar De Bakchiaden, Labda, Eëtioon en de Pythia van Delphi voor.

⁹ . Kaleis (1981), pp.82-83 bespeurt bij Hermans eenzelfde proces.

⁰ 10. Cf. sup. *Hermans' wereldbeeld*, p.18.

¹ 1. 'Antipathieke romanpersonages' in *Sadistisch universum I*, p.111 (vijfde druk).

² 12. Janssen (1983), pp.230-231.

³ 13. *Dinky Toys*, p.52.

⁴ 14. Kassaar in *Het Evangelie van O. Dapper Dapper*, p.202.

⁵ 15. O. Dapper Dapper in *Het evangelie van O. Dapper Dapper*, p.203.

⁶ 16. Cf. *Boze brieven van Bijkaart*, pp.45-46, *Klaas kwam niet*, pp.10-11 en Janssen (1983), p.182.

¹ . Cf. Diogenes Laërtius I, vs.100.

² . Het verhaal kan overigens ook afkomstig zijn uit een zeer moeilijk toegankelijk gedicht van Arioon zelf.

³ . Voor het onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de door Hermans gebruikte Grieks-Engelse editie en niet van de Nederlandse vertaling van Ferwerda & Eykman, *Leven en leer van beroemde filosofen*, 1989.

⁴ . Cf. *Historiën* boek V, 92 (f).

⁵ . Cf. pp.75-76 - vs.100.

⁶ . Helaas is dit boek uit de UB Nijmegen verdwenen en verder niet te raadplegen. Waarschijnlijk pp.42-44.